

ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

PRZEMYSŁAW WAINGERTNER
UNIwersytet Łódzki*

 <https://orcid.org/0000-0001-8127-5820>

Zabijany na raty – przywracany pamięci Na marginesie biografii generała Józefa Olszyny- -Wilczyńskiego pióra Agnieszki Jędrzejewskiej

(Rec. Agnieszka Ewa Jędrzejewska, *Bez prawa do chwały? Generał brygady Józef Konstanty Olszyna-Wilczyński [1890–1939]. Biografia*, Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź 2018, ss. 376)

Postać generała [...] jak dotąd nie cieszyła się szczególnym zainteresowaniem historiografii. Był wprawdzie jednym z pięciu generałów Wojska Polskiego, którzy ponieśli śmierć we wrześniu 1939 r., ale zaledwie się o nim wspomina, a i to bez zagłębiania się w szczegóły jego życiorysu. Pozostali czterej, którzy zginęli w walce z Niemcami, są znani i wielokrotnie przywoływani w literaturze historycznej¹. Niewątpliwym powodem tak marginalnego traktowania tej postaci są okoliczności śmierci, zupełnie inne niż w przypadku wymienionych już generałów. Z całą pewnością to mord dokonany przez żołnierzy Armii Czerwonej wczesnym rankiem 22 września 1939 r. na gen. J. Olszynie-Wilczyńskim skazał go na całkowite zapomnienie przez wiele lat² – tak charakteryzuje A. Jędrzejewska, autorka biografii Józefa Olszyny-Wilczyńskiego,

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Polski Najnowszej, e-mail: przemyslaw.waingertner@uni.lodz.pl

¹ Byli to generałowie: Mikołaj Bołtuć, Józef Kustroń, Stanisław Grzmot-Skotnicki i Franciszek Wład.

² A.E. Jędrzejewska, *Bez prawa do chwały? Generał brygady Józef Konstanty Olszyna-Wilczyński (1890–1939). Biografia*, Łódź 2018, s. 7.

niedawny stan badań historycznych nad postacią generała, uzasadniając zarazem jego wybór na bohatera swej najnowszej książki.

Przypomnijmy zatem pokrótce, co wiemy o J. Olszynie-Wilczyńskim. Urodził się 27 listopada 1890 r. w Krakowie. Jego ojciec był mistrzem murarskim, matka pracowała jako nauczycielka. Po ukończeniu szkoły powszechnej i gimnazjum zdał w 1910 r. maturę i rozpoczął studia na Wydziale Budownictwa Lądowego Politechniki Lwowskiej. Równocześnie przez rok służył w austriackim 16 pułku Obrony Krajowej w Krakowie i ukończył Szkołę Oficerów Rezerwy, uzyskując stopień sierżanta podchorążego. Od 1912 r. związał się z Polskimi Drużynami Strzeleckimi. Po wybuchu Wielkiej Wojny znalazł się w składzie legendarnej I Brygady Legionów Polskich, biorąc udział w jej walkach jako dowódca kompanii, a następnie batalionu i awansując na stopień kapitana. Po kryzysie przysięgowym w 1917 r.³ został wcielony do armii austriackiej i skierowany na front francuski, a później włoski.

Schyłek wojny zastał J. Olszynę-Wilczyńskiego – po przeniesieniu – na Ukrainie, gdzie organizował Polską Organizację Wojskową, a następnie wstąpił do Wojska Polskiego. Walczył później w wojnie polsko-ukraińskiej i polsko-sowieckiej, dowodząc brygadą, a później dywizją, odnosząc rany na polu bitwy i dostając się nawet przejściowo do ukraińskiej niewoli. W 1920 r. po zdobyciu Kijowa został komendantem miasta. Swój udział w walkach o granice odradzającej się Rzeczypospolitej zakończył, uczestnicząc w 1921 r. w ochronie trzeciego powstania śląskiego już w stopniu pułkownika.

³ Kryzys przysięgowy – związany z odmową złożenia przysięgi na wierność Królestwu Polskiemu i dotrzymanie braterstwa broni wojskom Niemiec i Austro-Węgier do końca wojny przez żołnierzy Legionów Polskich (głównie I i III Brygady) w lipcu 1917 r. Po wydaniu w roku 1916 aktu 5 listopada niemiecki generał-gubernator Hans Hartwig von Beseler rozpoczął wiosną 1917 r. organizowanie Polskiej Siły Zbrojnej (*Polnische Wehrmacht*) i postanowił w jej skład włączyć Legiony Polskie. Spowodowało to konieczność złożenia przysięgi na wierność cesarzowi Niemiec Wilhelmowi II (wcześniejsza przysięga składana była na wierność monarsze austro-węgierskiemu). Józef Piłsudski zalecił legionistom, by nie składali przysięgi. Większość żołnierzy I i III Brygady demonstracyjnie uchyliła się od niej. Przysięgę złożyła tylko większość żołnierzy II Brygady, od samego początku słabiej związanych z J. Piłsudskim (jej dowódcą był Józef Haller). Legioniści, którzy odmówili złożenia przysięgi, zostali internowani w obozach: żołnierze w Szczypiornie, a oficerowie w Beniaminowie. W nocy z 21 na 22 VII 1917 r. J. Piłsudski został aresztowany. Po krótkim przetrzymywaniu w kilku więzieniach przewieziono go do Magdeburga, gdzie przebywał w ścisłej izolacji w twierdzy wojskowej.

W Polsce międzywojennej J. Olszyna-Wilczyński początkowo pełnił służbę w Dowództwie Okręgu Korpusu nr V w Krakowie jako szef Saperów i Inżynierii; później został przeniesiony na stanowisko szefa wydziału do Departamentu V Inżynierii i Saperów Ministerstwa Spraw Wojskowych w Warszawie; wreszcie – do Korpusu Ochrony Pogranicza, w którym objął stanowisko dowódcy brygady w Baranowiczach, a następnie dowodził brygadą w Zdołbunowie. W 1927 r. otrzymał awans na stopień generała brygady i objął dowództwo 10 Dywizji Piechoty w Łodzi. W 1935 r. został dyrektorem Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przynsposobienia Wojskowego, a w 1938 r. – dowódcą Okręgu Korpusu nr III w Grodnie.

W wojnie obronnej Polski 1939 r. J. Olszyna-Wilczyński stał na czele Grupy Operacyjnej „Grodno”. Po agresji sowieckiej i otrzymaniu rozkazu rozwiązania oddziałów przebywał w Sopoćkiniach pod Grodnem. Został zamordowany 22 września 1939 r. przez żołnierzy sowieckich podczas próby przedostania się na Litwę. Jego grób znajduje się w Sopoćkiniach, a symboliczna mogiła na cmentarzu salwatorskim w Krakowie.

Gwoli kronikarskiej ścisłości dodajmy, że generał był dwukrotnie żonaty. Z pierwszą żoną, Józefą z Niemców, doczekał się dwójki dzieci – syna Wiesława i córki Haliny. Po rozwodzie ożenił się ponownie – z Alfredą ze Szwarców.

Autorka biografii J. Olszyny Wilczyńskiego, dr Agnieszka Jędrzejewska, jest historykiem i muzealnikiem, kustoszem w Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi. W swoich badaniach specjalizuje się w problematyce polskiego czynu zbrojnego w I i II wojnie światowej oraz dziejów Wojska Polskiego w okresie II Rzeczypospolitej⁴. Jej najnowsza książka wpisuje się zatem w konsekwentnie prowadzone przez nią od lat studia nad historią polskiej wojskowości w minionym stuleciu.

Biografia – poprzedzona wstępem, w którym A. Jędrzejewska uzasadnia wybór tematu książki, charakteryzuje jej bazę źródłową i literaturę przedmiotu oraz prezentuje konstrukcję biografii, a podsumowana zakończeniem, zawierającym najważniejsze tezy

⁴ Por. np. *Na szlaku bojowym I Brygady Legionów Polskich. Z frontowych wspomnień Wilhelma Wilczyńskiego*, wstęp i oprac. A. Jędrzejewska, P. Waingertner, Bełchatów 2012; *O granice Drugiej Rzeczypospolitej. Frontowe wspomnienia Wilhelma Wilczyńskiego*, wstęp i oprac. A. Jędrzejewska, P. Waingertner, Łódź 2011.

i refleksje Autorki – została zbudowana zgodnie z zasadą narracji chronologicznej z siedmiu obszernych rozdziałów, podzielonych na podrozdziały.

Rozdział pierwszy (pt. *Dzieciństwo i młodość*) wyczerpująco przedstawia rodzinne korzenie i dom przyszłego generała niepodległej Polski, ścieżki jego edukacji oraz początki działalności patriotycznej i irredentystycznej przed wybuchem Wielkiej Wojny. Kolejny (nt. *W Legionach Polskich*) ukazuje szczegółowo służbę wojskową J. Olszyny-Wilczyńskiego – najpierw w szeregach I Brygady bezpośrednio pod dowództwem samego Komendanta, brygadiera Józefa Piłsudskiego, a następnie w Polskim Korpusie Posiłkowym w latach I wojny światowej.

W rozdziale trzecim (*Do wolnej Polski*) zostały zaprezentowane wydarzenia związane z udziałem bohatera biografii już jako oficera odrodzonego Wojska Polskiego w walkach o granice odbudowywanej po latach zaborów Rzeczypospolitej w latach 1918–1920: w krwawej wojnie z Ukraińcami o Małopolskę Wschodnią i Lwów oraz w zbrojnym konflikcie z Rosją Sowiecką, który z batalii o zasięg terytorialny Polski na wschodzie kontynentu zamienił się w dramatyczne starcie o zachowanie niepodległości młodego państwa.

W następnym rozdziale (pt. *Na stanowiskach sztabowych i dowódczych w latach 1921–1927*) A. Jędrzejewska drobiazgowo opisuje karierę wojskową J. Olszyny-Wilczyńskiego na stanowisku Szefa Inżynierii i Saperów Dowództwa Okręgu Korpusu nr V oraz jako dowódcy dużych jednostek Korpusu Ochrony Pogranicza. Rozdział piąty (nt. *Na czele 10 Dywizji Piechoty*) przedstawia bardzo interesujący „łódzki” okres życia, wojskowej służby, ale i aktywności społecznej, publicznej generała, na nobilitującym stanowisku dowódczym w ośrodku miejskim niezwykle istotnym na mapie „militarnej geografii” II Rzeczypospolitej.

W rozdziale szóstym (*W administracji wojskowej*) Autorka ukazuje aktywność swego bohatera w strukturach biurokracji Wojska Polskiego, najpierw jako dyrektora Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Warszawie, a później dowódcy Okręgu Korpusu nr III w Grodnie.

Rozdział końcowy (pt. *Ostatnie tygodnie*) prezentuje poczynania generała w okresie mobilizacji i w pierwszych dniach kampanii wrześniowej oraz po agresji sowieckiej 17 września 1939 r. i kończy się opisem mordu dokonanego na J. Olszynie-Wilczyńskim przez żołnierzy Armii Czerwonej pod Sopoćkiniami.

Ponadto do zasadniczego tekstu książki zostały dołączone aneksy: wykaz tekstów autorstwa samego generała; ilustracje; bibliografia; wykaz map, skrótów i zestawień, zawartych w biografii; wykaz użytych w jej tekście skrótów; wreszcie indeksy – nazwisk i nazw geograficznych.

Niewątpliwymi atutami biografii pióra A. Jędrzejewskiej – obok zasygnalizowanego już bezdyskusyjnie trafnego wyboru jej po części zapomnianego przez historiografię bohatera – są: w pełni uzasadniona merytorycznie, logiczna, czytelna konstrukcja książki; zajmująca narracja, w której Autorka łączy harmonijnie opis historycznych faktów, własne opinie i oceny oraz celnie dobrane cytaty. Ponadto ujawnia ona talent nie tylko rzetelnego badacza, gromadzącego z benedyktyńską skrupulatnością informacje ze wszystkich dostępnych źródeł, lecz także historycznego pisarza ze swadą i pasją omawiającego przeszłość. Wreszcie należy docenić sporządzony profesjonalnie, w sposób wyczerpujący i jasny zarazem dla czytelników, zgodnie z wszelkimi regułami warsztatu naukowego historyka, aparat odsyłaczy i przypisów.

Argumentem przemawiającym za dużą poznawczą wartością książki jest również niezwykle bogata bibliografia, na którą składają się: zestaw źródeł archiwalnych z licznych zbiorów krajowych i zagranicznych (akta z Muzeum Narodowego w Krakowie, Archiwum Państwowego w Łodzi, Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie, Centralnego Archiwum Państwowego, Instytutu Pamięci Narodowej – Okręgowej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Białymstoku, Instytutu Polskiego i Muzeum im. Gen. Sikorskiego w Londynie, Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie i Narodowego Archiwum Cyfrowego w Warszawie); pozyskane przez Autorkę źródła ze zbiorów rodzinnych i prywatnych (m.in. Przemysława Wilczyńskiego, bratanka generała; Wandy Hejcz, bratanicy generała, oraz Piotra Kwiatkowskiego, ciotecznego wnuka generała), a także pochodzące z dokumentacji zebranej przez samą A. Jędrzejewską – gromadzonej przez nią skrzętnie przez lata pracy nad biografią; relacje ustne; liczne źródła drukowane; tytuły prasowe; wspomnienia, pamiętniki i relacje; monografie, opracowania i artykuły z epoki; wreszcie – strony internetowe.

Należy również podkreślić, że książka została wzbogacona o bogaty i bardzo cenny materiał ikonograficzny, na który składa

się ponad pół setki fotografii, ukazujących samego generała, członków jego rodziny, wydarzenia, w których uczestniczył, miejsca, z którymi był związany, wreszcie dokumenty, ilustrujące drogę jego kariery wojskowej.

Ponadto z myślą o wnikliwym czytelniku, pragnącym nie tylko poznać życiorys J. Olszyny-Wilczyńskiego, lecz także odnaleźć w jego biografii wybrane informacje o wydarzeniach, miejscach i osobach powiązanych z losami generała, do zasadniczej narracji zostały dołączone indeksy nazwisk i nazw geograficznych. Warto także dodać, że dowodem dbałości Autorki o czytelnika jest bardzo staranna redakcja i edycja tekstu, skutkująca niemal całkowitym brakiem błędów literowych.

Osiągnięciem A. Jędrzejewskiej jest wreszcie udane ukazanie pełnej charakterystyki postaci i działalności swego bohatera. W biografii czytelnik odnajdzie zatem informacje o życiu prywatnym i osobistych wyborach J. Olszyny-Wilczyńskiego; wielu pozytywnych cechach charakteru i równie licznych słabościach – takich jak choćby pociąg do alkoholu – od których nie był wolny; jego bogatej karierze jako oficera operacyjnego i czynnego również w wojskowej administracji; postępowaniu jako podoficera i oficera na polu bitwy i przebiegu służby w armii w okresie pokoju; działalności społecznikowskiej, publicznej, wynikającej zarówno z osobistych zainteresowań i temperamentu generała, jak i z tego, że w latach Drugiej Niepodległości, zwłaszcza po 1926 r. i przewrocie majowym, armia była nie tylko instrumentem, służącym zapewnieniu bezpieczeństwa państwa i jego obywateli, lecz także niezwykle istotnym czynnikiem w życiu społecznym i patriotycznym wychowaniu młodych pokoleń.

Wypada także podkreślić, że Autorka zadbała o nakreślenie szerszego historycznego – wojskowego, politycznego i społecznego – tła, na którym prezentowała koleje życia jednego z generałów międzywojennego Wojska Polskiego. W książce pióra A. Jędrzejewskiej trafimy zatem na istotne, a zarazem ciekawe informacje o realiach kształcenia młodego pokolenia Polaków w zaborze austriackim, życiu codziennym na froncie i relacjach między żołnierzami i w korpusie oficerskim podczas Wielkiej Wojny, i walk o granice Drugiej Rzeczypospolitej, realiach życia wojskowych na polskich Kresach Wschodnich czy choćby codzienności międzywojennej Łodzi – dawnego wielkiego ośrodka przemysłu włókienniczego, dynamicznie rozwijającej się metropolii, „ziemi obiecanej”, „polskiego Manche-

steru”, „perły w koronie carów”, która po I wojnie światowej przeżywała permanentny kryzys ekonomiczny i społeczny, wynikający z zastoju w przemyśle włókienniczym, wywołanego gwałtowną utratą wschodniego zaplecza surowcowego i rynku zbytu, jakim było dla miasta nad Łódką rosyjskie imperium⁵.

Prawem życzliwego recenzenta jest również polemika z tezami Autorki bądź przedłożenie uwag krytycznych pod adresem omawianej książki. Należy zresztą stwierdzić, że prowokowanie do podobnych uwag czy nawet szerszej dyskusji nad zaprezentowanymi ocenami jest cechą wartościowej literatury historycznej, która czy to z racji wagi poruszanej problematyki, czy też wyrazistych opinii zawartych na kartach książek nie pozostawia czytelnika obojętnym, zachęcając do wymiany i konfrontacji poglądów.

Wypada zatem na wstępie skonstatować, że nazbyt krytyczna wydaje się ocena A. Jędrzejewskiej dotycząca stanu badań naukowych nad postacią J. Olszyny-Wilczyńskiego oraz publikacji na jego temat, z których wiele ocenia ona jako popularnonaukowe, a innym odmawia dostatecznej wnikliwości w ujęciu losów generała. Wszak kilka lat temu ukazała się obszerna biografia generała pióra Waldemara Jaskulskiego⁶. Zastrzec jednak trzeba, że Autorka, rzecz jasna, wie o jej opublikowaniu i powołuje się na nią często w swoim tekście.

Dodać można, że o ile w polskiej historiografii krajowej sprzed 1989 r. postać J. Olszyny-Wilczyńskiego pozostawała w cieniu z powodu okoliczności śmierci – mordu dokonanego przez żołnierzy sowieckich, o tyle w III Rzeczypospolitej stała się obiektem zainteresowania dziejopisów nie tylko z racji przemilczanej dotąd egzekucji generała, dokonanej przez „krasnoarmiejców”, lecz także przebiegu służby wojskowej i poczesnego miejsca zajmowanego przez J. Olszynę-Wilczyńskiego w szeregach generalicji międzywojennej Polski. Debatę nad bohaterem książki A. Jędrzejewskiej generowało też jego zachowanie po agresji sowieckiej 17 września 1939 r., które część historyków interpretowała jako wynikające z chęci karnego podporządkowania się niespójnym i niekonsekwentnym rozkazom Wodza Naczelnego, marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza, a pozostali

⁵ Tematyce tej poświęcony został obszerny rozdział w biografii pt. *Na czele 10 Dywizji Piechoty*, przynoszący wiele bardzo interesujących informacji, nie tylko o wojskowej, lecz także publicznej, społecznej aktywności J. Olszyny-Wilczyńskiego.

⁶ W. Jaskulski, *General brygady Józef Konstanty Olszyna-Wilczyński (1880–1939)*, Włocławek 2013.

piętnowali jako przejaw bierności, skutkującej „wydaniem” Grodna i jego cywilnej polskiej ludności w ręce armii sowieckiej.

Przy okazji uczucie pewnego niedosytu u czytelnika interesującego się postacią generała może też wywołać opis jego śmierci, a przede wszystkim próby Autorki wyjaśnienia jej przyczyn i okoliczności. Warto byłoby choćby zasygnalizować obecny wszak w literaturze historycznej sensacyjny wątek ukazywania egzekucji J. Olszyny-Wilczyńskiego, wykonanej przez żołnierzy Armii Czerwonej nie jako samowolnego, „przypadkowego” mordu, ale tragicznego finału swoistego, rozpoczętego 17 września, „polowania” na generała, mającego w swej wojskowej karierze epizod sprawowania funkcji komendanta Kijowa i z tego powodu żyjącego z odroczonego wyrokiem śmierci wydanym przez pamiętliwego i mściwego Józefa Stalina.

Równocześnie przyznać jednak trzeba, że A. Jędrzejewska zasygnalizowała bądź wyjaśniła wiele kwestii, które nie stały się przedmiotem większego zainteresowania dziejopisów zajmujących się postacią J. Olszyny-Wilczyńskiego. Stało się to w rezultacie pozyskania wielu źródeł wywołanych, będących efektem kontaktów z przedstawicielami rodziny Wilczyńskich. Dzięki temu charakterystykę działalności wojskowej, administracyjnej i społecznej generała Autorka była w stanie uzupełnić o bardzo interesującą próbę zarysowania jego charakteru, obyczajów i wewnętrznych motywacji oraz przedstawienie w sposób wyczerpujący życia prywatnego, rodzinnego swego bohatera.

Wreszcie należy wspomnieć o rezultatach zmierzania się przez A. Jędrzejewską z wyzwaniem, które znane jest wszystkim oddającym się trudnej, choć fascynującej dziedzinie historiografii, jaką niewątpliwie jest biografistyka. Przed każdym historykiem badającym koleje życia i losów wybranej postaci historycznej wcześniej czy później pojawia się bowiem pokusa usprawiedliwiania, „wybielania”, poszukiwania pozytywnych cech opisywanej postaci (dotyczy to nawet – w odpowiedniej proporcji – biografów piszących o jednoznacznie negatywnie ocenianych przez potomnych historycznych „antybohaterach”). Trudno oprzeć się wrażeniu, że A. Jędrzejewska – opisująca (należy jej oddać sprawiedliwość) generalnie w sposób wyważony osiągnięcia i porażki, pozytywne i negatywne cechy J. Olszyny-Wilczyńskiego, jego zalety i wady – niekiedy ulega wspomnianej pokusie. Przyznać jednak trzeba, że czyni to w sposób, któremu trudno odmówić znamion wstrzemięźliwości. Nie tyle bowiem

stara się usprawiedliwiać kontrowersyjne działania czy wady swego bohatera, ile bagatelizuje je bądź powstrzymuje się od wyrażania o nich zdecydowanych opinii. Kiedy indziej jednak – opisując sukcesy i dodatnie cechy charakteru generała – chętnie podkreśla ich występowanie i nie waha się wyrażać jednoznacznych sądów i ocen.

Podsumowując, należy jednoznacznie stwierdzić, że polska historiografia – a ściślej biografistyka – wzbogaciła się dzięki badawczej determinacji, rzetelności i skrupulatności oraz talentom pisarskim A. Jędrzejewskiej o bardzo wartościową pozycję, stanowiącą zarówno istotny głos wytrawnego historyka w debacie o polskiej generalicji, a szerzej polskiem wojsku międzywojnia, o dziejach II Rzeczypospolitej, wreszcie o tragicznych losach Polaków i ich politycznych, społecznych i wojskowych elit w wyjątkowo dramatycznej w dziejach polskiego państwa i narodu pierwszej połowie XX stulecia.

Do sięgnięcia po najnowszą biografię J. Olszyny-Wilczyńskiego – pozycję cenną zarówno dla zawodowego dziejopisa, jak i historyka-amatora, pasjonata najnowszych dziejów Polski i historii polskiego wojska – zachęcam. Jest ona wielce udaną próbą prezentacji postaci, na której wcześniej wyrok śmierci wykonano dwukrotnie. Najpierw uczynili to oprawcy spod znaku czerwonej gwiazdy, a później cenzura komunistycznego państwa i autocenzura tych, którzy w latach Polski Ludowej zajmowali się dziejami Wojska Polskiego, skazując generała na zapomnienie.

Bibliografia

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Na szlaku bojowym I Brygady Legionów Polskich. Z frontowych wspomnień Wilhelma Wilczyńskiego, wstęp i oprac. A. Jędrzejewska, P. Waingertner, Bełchatów 2012.

O granice Drugiej Rzeczypospolitej. Frontowe wspomnienia Wilhelma Wilczyńskiego, wstęp i oprac. A. Jędrzejewska, P. Waingertner, Łódź 2011.

OPRACOWANIA

Jaskulski W., *Generał brygady Józef Konstanty Olszyna-Wilczyński (1880–1939)*, Włocławek 2013.

Jędrzejewska A.E., *Bez prawa do chwały? Generał brygady Józef Konstanty Olszyna-Wilczyński (1890–1939). Biografia*, Łódź 2018.